

TARIX YO'NALISHI TALABALARINI O'QITISHDA MNEMONIK METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Abdulajonov Mukhammadali

Mustaqil tadqiqotchi

Tel: +998 88 255 06 09

E-mail: muhammadali@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix yo'nalishi talabarlari ta'lim jarayonida mnemonik metodlardan foydalanishning didaktik asoslari, ularning xotira, diqqat va tahliliy tafakkurni rivojlantirishdagi o'рни tahlil qilinadi. Mnemonika – axborotni tez eslab qolish, tizimlashtirish va qayta tiklashni osonlashtiruvchi usullar majmui sifatida qaralib, tarixiy fakt va sanalarni o'rgatishda samarali metodik vosita sifatida tavsiya etiladi. Maqolada talabalarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish uchun mnemonik modellarning amaliy qo'llanilishi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: mnemonika, tarix ta'limi, metodika, eslab qolish, didaktika, vizual texnika, kognitiv rivojlanish, pedagogik innovatsiya.

METHODOLOGY OF USING MNEMONIC METHODS IN TEACHING HISTORY STUDENTS

Annotation. This article analyzes the didactic foundations of using mnemonic methods in the educational process of history students and their role in developing memory, attention, and analytical thinking. Mnemonics are considered as a set of techniques that facilitate quick memorization, systematization, and retrieval of information, and are recommended as an effective methodological tool for teaching historical facts and dates. The article also highlights the practical application of mnemonic models for developing students' historical thinking.

Keywords: mnemonics, history education, methodology, memorization, didactics, visual techniques, cognitive development, pedagogical innovation.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МНЕМОНИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ИСТОРИИ

Аннотация. В данной статье анализируются дидактические основы использования мнемонических методов в образовательном процессе студентов исторического направления, а также их роль в развитии памяти, внимания и аналитического мышления. Мнемоника рассматривается как совокупность приёмов, облегчающих быстрое запоминание, систематизацию и воспроизведение информации, и рекомендуется как эффективное методическое средство при изучении исторических фактов и дат. В статье также освещается практическое применение мнемонических моделей для развития исторического мышления студентов.

Ключевые слова: *мнемоника, историческое образование, методика, запоминание, дидактика, визуальная техника, когнитивное развитие, педагогические инновации.*

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimi innovatsion islohotlar bosqichida bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlovchi, izlanuvchan va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Shu ma'noda, tarix ta'limida yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash, ayniqsa mnemonik metodlardan foydalanishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Tarix fani o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra ko'plab sanalar, shaxslar, voqealar va tarixiy ketma-ketlikni eslab qolishni talab qiladi. Bu esa talabalar xotirasini faollashtirish, diqqat va tahliliy tafakkurni rivojlantirishni taqozo etadi.

Mnemonika (yunoncha *mnēmē* – “xotira”) insonning yod olish qobiliyatini kuchaytiruvchi, ma'lumotlarni tizimli va mantiqiy bog'lanishda eslab qolishni ta'minlovchi usullar majmuidir. Ushbu metodlarning tarix ta'limida qo'llanilishi nafaqat faktlarni yod olishni osonlashtiradi, balki ularni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini anglash, tarixiy tafakkurni chuqurlashtirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3775-son qarorida (2018-yil 6-iyun) o'qituvchilarning innovatsion metodlardan foydalanish salohiyatini oshirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, mnemonik metodlar nafaqat psixologik, balki didaktik jihatdan ham ta'lim jarayonida samarali natijalar beradigan ilg'or pedagogik yondashuv sifatida e'tirof etilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — tarix yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning bilim olish jarayonida mnemonik metodlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish va ularning ta'limdagi samaradorligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Mnemonika va uning ta'limdagi o'rnini haqida nazariy manbalarni tahlil qilish;
- Tarix darslarida mnemonik usullarni qo'llashning psixologik va didaktik asoslarini aniqlash;

- Talabalarining tarixiy faktlarni eslab qolish ko'nikmalarini rivojlantirishda mnemonik yondashuvning ta'sirini tajriba asosida o'rganish;
- Tarix fanida qo'llanishi mumkin bo'lgan amaliy mnemonik modellarni ishlab chiqish va tavsiya etish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda tarix yo'nalishi talabalari uchun maxsus mnemonik modellarning amaliy qo'llanilishi tahlil qilinib, ularning kognitiv rivojlanish va o'quv faolligiga ta'siri tajriba asosida asoslab beriladi.

Tadqiqotning ob'ekti — tarix yo'nalishidagi talabalarining ta'lim jarayoni; predmeti — tarix darslarida mnemonik metodlardan foydalanishning metodik asoslari hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari tarix ta'limini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, talabalarni faol o'quv sub'yektlariga aylantirishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

shbu tadqiqot tarix yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar orasida mnemonik metodlardan foydalanish samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, tajriba-sinov ishlari 2024–2025 o'quv yili davomida Namangan davlat universitetining Tarix fakulteti bazasida olib borildi. Tadqiqotda empirik, nazariy, taqqoslash, pedagogik kuzatish, va eksperiment metodlarining kombinatsiyasidan foydalanildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Tayyorlov bosqichi (nazariy tahlil)

Bu bosqichda mnemonika tushunchasi, uning tarixiy rivojlanish jarayoni va pedagogik-psixologik asoslari o'rganildi. O'zbekiston va xorijiy mualliflarning ilmiy adabiyotlari tahlil qilinib, mnemonik yondashuvning tarix ta'limida qo'llanish imkoniyatlari aniqlab chiqildi. Asosiy nazariy manbalar sifatida R. Мўминовning *“Namangan tarixi”* (2023), Z. Zayniddinovning *“Tarix o'qitish metodikasi”* (2022), hamda UNESCO (2020) tomonidan e'lon qilingan *“Innovative Teaching Methods in History Education”* nashrlari o'rganildi.

2. Tajriba bosqichi (eksperimental ishlar)

Bu bosqichda ikki guruh talabalari — nazorat guruhi va tajriba guruhi — o'rtasida o'qitish jarayoni tashkil etildi.

- Nazorat guruhida an'anaviy ma'ruza va suhbat asosidagi o'qitish usullari qo'llanilgan;
- Tajriba guruhida esa mnemonik metodlardan, jumladan, assotsiativ kartalar, vizual kodlash, akrostixlar, ramziy belgilar, va xronologik zanjir texnikalaridan foydalanilgan.

Eksperiment davomida talabalarga "O'rta asrlar davlatchiligi", "Buyuk ipak yo'li", "Temuriylar davri madaniyati" kabi mavzular bo'yicha ma'lumotlarni yodda saqlash va qayta tiklash topshiriqlari berildi. Har bir bosqich yakunida talabalar test, yozma javob va og'zaki so'rov orqali baholandi. Natijalar tahlilida xotira samaradorligi ko'rsatkichi (MSK) formulasi asosida foiz hisobida o'zgarish dinamikasi aniqlangan.

3. Tahlil bosqichi (natijalarni qayta ishlash)

Tajriba yakunida yig'ilgan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. Talabalarning o'zlashtirish darajalari SPSS va MS Excel dasturlarida foizli solishtirma tahlil yordamida qayta ishlanib, o'rtacha ko'rsatkichlar aniqlangan. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, mnemonik metodlar asosida o'qitilgan talabalar nazorat guruhiga nisbatan 35–40 foizga yuqori eslab qolish natijalarini namoyon etgan. Shu bilan birga, ularning tarixiy tafakkur darajasi, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati ham aniq ko'tarilgan.

Tadqiqotning ishtirokchilari va sharoitlari

Tadqiqotda jami 64 nafar 2-bosqich tarix yo'nalishi talabalari ishtirok etdi. Darslar universitetning tarix fakultetidagi o'quv auditoriyalarida, mavjud multimedia vositalari — proyektor, elektron doska, taqdimotlar va audio-vizual resurslardan foydalangan holda olib borildi. Tajriba davomida o'qituvchilar uchun maxsus "Mnemonik dars moduli" ishlab chiqilib, unda har bir mavzuga mos metodik tavsiyalar, topshiriqlar va baholash mezonlari kiritilgan.

NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tarix yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning xotira, e'tibor, tahliliy fikrlash va tarixiy tafakkur ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar kuzatilganini ko'rsatdi. Tadqiqotning tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasida olingan natijalar solishtirilganda, mnemonik metodlar asosida tashkil etilgan darslar talabalarning o'zlashtirish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

1. O'quv samaradorligidagi o'zgarishlar

Tajriba boshida har ikki guruhda o'tkazilgan dastlabki diagnostik testlar natijalariga ko'ra talabalar o'rtacha 56% ko'rsatkich bilan tarixiy fakt va sanalarni yodda saqlay olishgan. Eksperiment yakunida esa tajriba guruhi talabalari natijasi 82% gacha oshgan, nazorat guruhi esa 63% darajada qolgan. Bu esa mnemonik metodlarning o'quv jarayonida 26 foizlik ijobiy farqni ta'minlaganini ko'rsatadi.

Mnemonik usullar, xususan:

- Vizual model (xaritalar, diagrammalar, ramzlar) orqali o'rganilgan material 1,7 barobar yaxshi yodda qolgan;
- Akrostix va assotsiativ so'z zanjirlari yordamida sanalar va tarixiy voqealarni eslab qolish tezligi 30% oshgan;
- Rangli kodlash texnikasi o'quvchilarning mavzuni qayta tiklash jarayonida diqqatni jamlash qobiliyatini kuchaytirgan.

Talabalar fikrlash faolligida kuzatilgan o'zgarishlar quyidagicha:

- Tajriba davomida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, mnemonik yondashuv asosida o'qitilgan talabalar dars jarayonida:
 - mustaqil izlanishga moyilligi oshgan;
 - tarixiy voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini yaxshiroq tahlil qilgan;
 - voqealarni xronologik tartibda ifodalashda kamroq xato qilgan.

Bu jarayonlar ularning tahliliy tafakkur va mantiqiy xotira ko'nikmalarining rivojlanganidan dalolat beradi. O'qituvchilar uchun metodik samaradorlik ham ortdi.

Eksperiment yakunida dars bergan professor-o'qituvchilardan so'rovnoma olindi. So'rov natijalariga ko'ra:

- 87% o'qituvchilar mnemonik metodlarni "yuqori samarali va motivatsion yondashuv" deb baholagan;
- 76% o'qituvchilar ushbu metodlar talabalarda "mustahkam tarixiy tafakkur"ni shakllantirishga yordam berganini qayd etgan;
- 93% o'qituvchilar mnemonik topshiriqlardan foydalanish darsni jonlantirganini, talabalarning faolligini oshirganini bildirgan.

Tajriba natijalarining umumiy tahlili quyidagicha:

Natijalar asosida quyidagi ilmiy xulosalar chiqarildi:

- Mnemonik metodlar tarix fanini o'qitishda kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi muhim vosita ekanligi tasdiqlandi;
- Talabalar bilimni mustahkamlash, tarixiy faktlarni tizimlashtirish va voqealar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni shakllantirishda ularning ahamiyati yuqori;
- Mnemonik yondashuv dars jarayonini interaktiv, vizual va psixologik jihatdan qulay shaklga keltiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari mnemonika metodlarining tarix ta'limida samarali qo'llanishi nafaqat xotirani, balki ijodiy va tahliliy fikrlashni ham rivojlantirishini ilmiy asosda isbotladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mnemonik metodlardan foydalanish tarix yo'nalishidagi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu natijalar nafaqat xotirani faollashtirish, balki talabalarning mantiqiy, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mnemonika texnologiyalarining o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik yondashuvlarning — konstruktivizm, faol o'rganish va kognitiv psixologiya tamoyillarining amaliy ifodasidir.

Mazkur tadqiqot natijalari L.S. Vygotskiy, J. Bruner va A.A. Leontevlarning kognitiv rivojlanish haqidagi nazariy qarashlari bilan uyg'unlikda ekanini ko'rsatadi. Ularning fikricha, o'quvchining xotira va tafakkuri faol psixik jarayon sifatida

shakllanadi hamda tashkiliy vositalar orqali boshqarilishi mumkin. Mnemonika esa aynan shunday boshqaruv mexanizmini ta'minlovchi metodik tizim hisoblanadi.

Tadqiqotda kuzatilgan samaradorlik, shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilar — Ebbinghaus (xotira egri chizig'i nazariyasi) va Baddeley (ishchi xotira modeli) nazariyalarida ilgari surilgan fikrlarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Mnemonik usullar yordamida talabalarning xotira jarayonlari — kodlash, saqlash va qayta tiklash bosqichlari yanada samarali amalga oshgani kuzatildi.

Mnemonik metodlar o'quv jarayonini faollashtiruvchi, talabaning o'zlashtirish sur'atini oshiruvchi va o'qituvchi uchun metodik qulayliklar yaratadigan vosita sifatida namoyon bo'ldi. Tajriba davomida o'qituvchilar mnemonik texnikalarni turli ko'rinishda — grafik assotsiatsiyalar, tarixiy vaqt chiziqlari, akrostixlar, kod so'zlar, ramzli belgilar shaklida qo'lladilar. Bu esa o'quv materialini ko'rgazmali, mantiqan bog'langan va eslab qolishga yengil shaklga keltirish imkonini berdi.

Shuningdek, talabalar orasida o'zaro hamkorlik, fikr almashish va bir-birining mnemonik modelini tushuntirish jarayoni kuchaydi. Bu esa Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tamoyiliga muvofiq ijtimoiy o'rganishning amaliy ifodasi sifatida baholandi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, innovatsion pedagogika va kreativ fikrlash asosidagi o'qitish shakllarini joriy etish davlat siyosati darajasida ilgari surilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mnemonika metodlari yoshlar tafakkurini rivojlantirish, o'quv motivatsiyasini oshirish va fanlararo integratsiyani kuchaytirishda muhim o'rin egallaydi. Tarix fani mazmunan katta hajmdagi faktik material, xronologik ketma-ketlik va tushunchalar tizimini o'z ichiga olgani sababli, mnemonik yondashuv aynan shu yo'nalishda eng samarali metodlardan biri sifatida tavsiya etiladi.

Tadqiqot davomida aniqlangan ayrim cheklovlar ham mavjud. Jumladan:

- mnemonik metodlarni joriy etish dastlab o'qituvchidan qo'shimcha tayyorgarlik va texnik ko'nikmalarni talab etadi;
- ba'zi talabalar uchun mnemonik ramzlar va assotsiatsiyalarni ishlab chiqish jarayoni vaqtini ko'p oladi;

- metod samaradorligini saqlab qolish uchun uni doimiy ravishda yangilab, dars mavzulariga moslashtirish zarur.

Kelgusida ushbu yo'nalishda raqamli mnemonik dasturlar asosidagi tarixiy xotira modellarini yaratish bo'yicha tajribalar o'tkazish tavsiya etiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarix yo'nalishi talabalari ta'limida mnemonik metodlardan foydalanish o'qitish jarayonini mazmunan boyitadi, o'quv faoliyatining samaradorligini oshiradi hamda talabalarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Р. Мўминов. *Наманган тарихи*. – Т.: Шарқ, 2023. – Б. 87.
2. Каримов И. *Юксак маънавият – енгилмас куч*. – Т.: Маънавият, 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Т.: O'zbekiston, 2021.
4. Jalolov J. *Innovatsion ta'lim texnologiyalari*. – Т.: Fan, 2020.
5. To'xtayev B. *Pedagogik psixologiya asoslari*. – Т.: Ilm Ziya, 2019.
6. Zayniddinov R. *Tarix o'qitish metodikasi*. – Т.: Universitet, 2022.
7. Abdulxaqov A. *Didaktika nazariyalari va amaliyoti*. – Т.: TDPU, 2020.
8. Mnemonika va ta'lim texnologiyalari // *Pedagogika jurnali*. – 2023. – №2.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori. – 2018-yil 6-iyun.
10. UNESCO. *Innovative teaching methods in history education*. – Paris, 2020.